

Оксана КОВАЛЬЧУК (Київ)

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ З ІСТОРІЇ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ У ВИДАННЯХ КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

Сучасна українська історична наука розвивається досить динамічно. З'являються нові теми дослідження. Репрезентація місцевої влади в XIV–XVII ст. – одна з них. Цей напрям актуалізувався в українській історіографії починаючи з 90-х років XX ст. і сьогодні представлений достатньою кількістю книжок і статей В. Михайловського, П. Кулаковського, О. Вінниченка, І. Тесленка¹, Н. Старченко², В. Поліщука³ та інших дослідників.

Київська археографічна комісія (далі – КАК) протягом тривалого часу свого існування видала матеріали, що стосуються різноманітних сторін життя українського суспільства XIV–XVIII ст. Ці джерела активно використовувалися для дослідження історії місцевої еліти, форм її самоорганізації вже В. Липинським. У наш час інтерес до них не згас, про що свідчать посилення сучасних дослідників на видання КАК у роботах, присвячених розвитку місцевого парламентаризму, правової системи, самоврядування. Виняткову роль “Архива Юго-Западной России” (далі – АЮЗР) для дослідження історії пізньосередньовічного Поділля відзначає В. Михайловський⁴. Але самі видання рідко ставали предметом окремого дослідження, зокрема питання висвітлення на сторінках серійних видань КАК історії місцевої влади та особливостей археографічного оформлення відповідних серій. Щодо останнього

¹ Останні дослідження О. Вінниченка, П. Кулаковського, В. Михайловського, І. Тесленка щодо історії парламентаризму склали перший том колективної праці. Див.: Прикладом своїх предків. Історія парламентаризму на українських землях в 1386–1648 рр. – К., 2018. – Т. 1. – 384 с.

² Старченко Н. Стосунки “пан–слуга” на Волині і Наддніпрянщині в кінці XVI – першій половині XVII ст. // Соціум: Альманах соціальної історії. – К., 2006. – Вип. 6. – С. 85–130; її ж. “Постерегаючи прав, вольностей и свобод наших”: боротьба за домінування на волинському сеймику 1593 року // *Theatrum humanas vitae*: Студії на пошану Наталі Яковенко. – К., 2012. – С. 259–277; її ж. Кілька зауваг про функціонування патронально-клієнтарної системи (ранньомодерна Волинь зламу XVI–XVII ст.) // *Academia terra historiae*. Студії на пошану Валерія Смолія. – К., 2020. – Кн. 1: Простори історії. – С. 237–266 [у друці].

³ Поліщук В. Перший маршалок Волинської землі (1463–1486) Олізар Шилович з роду Кірдеєвичів: від геральдичної легенди до місця в соціальній ієрархії // *Theatrum humanas vitae*. – С. 189–196.

⁴ Михайловський В. Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст. – К., 2012. – С. 24.

Публікація документів з історії місцевої влади у виданнях Київської...

питання, то воно почасти знайшло відображення в роботах І. Бутича⁵, О. Журби⁶, М. Ковальського⁷ та інших дослідників, але так і не стало предметом окремого розгляду.

Іншим питанням є методика дослідження археографічної частини публікацій. Матеріалом для аналізу виступають археографічні передмови, передача тексту, заголовки, легенди, примітки, додатки, покажчики. Зазвичай левову частину археографічних досліджень займає опис цих елементів, що є виправданим, оскільки всі вони мають властивість змінюватись від видання до видання. Тим більше важко говорити про їх стандартизацію у ХІХ ст. В той же час, з'явилися підходи до вивчення такого матеріалу, в основі яких лежать шаблони. Тобто створюється анкета з типових питань, за допомогою якої аналізуються окремі зразки археографічного оформлення. Так виявляються типові й особливі риси археографії кожного окремо взятого видання. Це дає підстави для ширших узагальнень щодо археографічної роботи в той чи інший період. Такий метод до радянських публікацій документів був застосований О. Мавріним у дисертаційному дослідженні⁸. Праці узагальнювального характеру, позбавлені фактично описів конкретних елементів археографічної роботи, є рідкісним явищем. Але й вони спираються на попередній величезний емпіричний досвід. Зразком такої форми роботи з археографічним матеріалом є стаття С. Валк про археографічну легенду⁹.

Нашою метою стало дослідження концепції репрезентації місцевої влади у ХІV–ХVІІ на сторінках серійних видань КАК, археографічного оформлення відповідних матеріалів, а також простеження впливу авторського бачення історії України на формування археографічного проекту.

Публікації з історії репрезентації місцевої влади у періодичному виданні Київської археографічної комісії представлені досить великим документальним масивом. Про це свідчить і передмова М. Довнар-Запольського до 5-го тому частини 8-ї АЮЗР, де автор, досліджуючи історію місцевої адміністрації, посилається на томи фактично всіх серій АЮЗР. До списку публікацій з питань дослідження місцевої влади можна долучити майже всі опубліковані документи, що торкаються історії правової культури на території Правобережної України. У великому масиві оприлюднених матеріалів із зазначеного питання порівняно невеликий об'єм займають спеціалізовані видання, що мають виразну приналежність до означеного питання, на що вказують назви томів та заголовки передмов. До них можна зарахувати всі томи частини 2, що висвітлюють діяльність провінційних сеймиків на території України, а також

⁵ Бутич І. Михайло Грушевський – археограф // Михайло Грушевський: Зб. наук. праць і матеріалів Міжнар. ювіл. конф., присв. 125-й річниці від дня народж. Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С. 50–57.

⁶ Журба О. Київська археографічна комісія: Нариси історії і діяльності. – К., 1993. – 187 с.

⁷ Ковальський М. Праці М. Грушевського в галузі археографії та джерелознавства історії України ХVІ–ХVІІ ст. // Тези доповідей та повідомлень наук.-теор. конф., присв. М. Грушевському. – Івано-Франківськ, 1991. – С. 22–23.

⁸ Маврін О. Становлення та особливості розвитку теорії і методики археографії в УРСР (1940-ві – 1980-ті роки): Дис. ... д. іст. н. – К., 2019. – 420 арк.

⁹ Валк С. Археографическая “легенда” // Археографический ежегодник за 1971 год. – М., 1972. – С. 5–16.

три томи з частини 8-ї АЮЗР. Це 1-й і 2-й томи із назвою “Матеріали для історії місцевого самоврядування у зв’язку з історією станової організації. Акти Барського староства” під редакцією М. Грушевського та том 5-й “Акти про українську адміністрацію XVI–XVII ст.” під редакцією М. Довнар-Запольського. Впадає у вічі їх пізня поява та те, що вони не становлять окремої спеціалізованої серії. Друкуються в межах 8-ї частини разом з актами про землеволодіння, сімейне право тощо. Підпорядковуються ідеї, висловленій М. Владимирським-Будановим у передмові до тому першого частини 8-ї, а саме – бажання комісії опублікувати документи з історії права¹⁰. Поява цих томів в кінці XIX – на початку XX ст. є досить дивною, оскільки з самого початку заснування археографічних комісій в першій половині XIX ст. на території України й Білорусі центральна влада ставила перед ними завдання зібрати й опублікувати акти місцевої адміністрації¹¹. На наш погляд, причиною такої запізнілої публікації була ідеологія народництва, якої дотримувалась більшість провідних істориків КАК. На момент відкриття останньої у середовищі українських любителів старовини домінували романтичні уявлення про народ як рушій історії. Завдяки роботам М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша утвердилася думка про окремішність українського народу, що проявлялася перш за все в культурологічній площині. Цей фактор був визначальним для розвитку публікацій КАК.

Народницька концепція дуже довго оминала питання еліти, з якою в основному пов’язувалися особливості місцевого самоврядування у XIV–XVII ст. Лише в другій половині XIX ст. актуалізувалися такі аспекти, як генеалогія шляхетських родів, роль української шляхти в історії України тощо. Від тих часів питання форм репрезентації місцевої влади зацікавлює дослідників. Сам процес наростання інтересу до цього питання представлений в історичних передмовах до окремих томів АЮЗР.

Загалом питання про місцеву владу та форми її репрезентації не знайшло системного осмислення в історичних передмовах АЮЗР. Натомість маємо справу з якимись окремими її елементами, напр., з місцевими сеймиками або розглядом повноважень окремих представників влади: старост, маршалків, воєвод. Для авторів передмов важливим було, наскільки та чи інша форма місцевої влади впливала з традицій автохтонного населення і її взаємовідносин з центральною владою. Докладного розгляду це питання здобуло в передмовах М. Грушевського до 1-го й 2-го томів частини 8-ї. Але стосувалося воно лише окремого випадку – Барського староства, яке на фоні досить великого розмаїття форм місцевого управління українських земель залишалося поодиноким, хоч і досить глибоко проаналізованим фактом. Попри вузьку спеціалізацію дослідження М. Грушевського про історію Барського староства, воно є інтегруючим серед інших передмов на подібну тему, оскільки збирає в єдину систему окремі елементи місцевої влади, досліджені у різних серіях АЮЗР. Це, зокрема, витоки місцевого самоврядування, роль місцевих еліт, взаємовідносини з центральною владою тощо. Завдяки цьому

¹⁰ Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). – К., 1893. – Ч. 8. – Т. 1: Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XV–XVI ст. – С. I–II.

¹¹ Шумейко М. Белорусская археография в XIX–XX вв. – Минск, 2007. – 498 с.

Публікація документів з історії місцевої влади у виданнях Київської...

дослідженню стає зрозумілим, чому в контексті питання про репрезентацію місцевої влади необхідно досліджувати родоводи місцевої шляхти, їхнє майнове становище, історію землеволодіння.

Попри те, що М. Крикун¹² ґрунтовно проаналізував магістерську дисертацію М. Грушевського (що, власне, й стала передмовою до перших двох томів частини восьмої), зробимо це ще раз, але вже стосовно дослідження місцевої влади, особливостей структурування та аналізу М. Грушевським зазначеного питання. Після докладного опису передісторії заселення цього краю, географічних і природних особливостей дослідник акцентує увагу на тому, що тут склалася особлива спільнота людей, яка мала власні “автономні стремління”¹³. Місцеве населення намагалося відособитися спочатку від влади київських і галицьких князів, а потім і від литовських. Воно утворило своєрідні форми місцевого самоврядування у вигляді обшинної автономії. Цей давній досвід самоорганізації, на думку М. Грушевського, багато в чому визначив своєрідність місцевих форм влади у подальших століттях як на рівні її представників, так і структур. Оригінальні форми місцевого самоврядування спиралися на своєрідність соціальної структури та правових норм, зокрема щодо правил землеволодіння. У дрібній шляхті історик вбачав автономну еліту, що й склала основу місцевого самоврядування. Разом з її зникненням (головно з причини втрати землеволодіння) зникає й ціла низка особливостей місцевого краю, зокрема – оригінальні форми самоврядування, що довго зберігалися в особливостях місцевих урядових посад. Так, у функціях воєводи М. Грушевський вбачає відголоски давньоруської системи управління, так само, як і в поєднанні воєводського уряду зі старостинським¹⁴. Так само в окрему категорію М. Грушевський виокремлює подільських старост-державців як урядників, що мали не властиві для XVI ст. права і обов’язки.

Простежуючи давні форми місцевого управління не без допомоги методу історичного моделювання, М. Грушевський порівнює їх з польською системою управління на місцях. Досліджується, як поширена на Поділлі польська система місцевого управління зазнає трансформації під впливом місцевих традицій.

З огляду на важливість місцевої (“тубільної”) шляхти для збереження оригінальних рис місцевої влади, М. Грушевський досліджує її категорії та укладає реєстр шляхетських родин, а також простежує історію їхнього землеволодіння. Втрата останнього призводить до витіснення “тубільної” шляхти польською і занепаду рис давнього місцевого самоврядування. У зв’язку з важливістю теми місцевої шляхти, М. Грушевський актуалізує питання про особливості регіональних документів, що часто, на його думку, відображають давню, допольську, традицію. Також його цікавив такий аспект правової культури краю, як перероблення норм польського законодавства під впливом місцевих юридичних традицій. Для цього “руські грамоти”, “акти”

¹² Крикун М. Магістерська дисертація Михайла Грушевського [Післямова] // *Грушевський Михайло*. Барське староство: Історичний нарис (XV–XVIII). – Львів, 1996. – С. 577–622.

¹³ АЮЗР. – К., 1893. – Ч. 8. – Т. 1. – С. 17.

¹⁴ Там само. – Т. 2: Матеріали для історії місцевого управління в зв’язку з історією словесної організації. Акты Барского староства XVII–XVIII ст. – С. 4.

М. Грушевський аналізує у співвідношенні з правничими польськими документами, виявляючи відхилення, нетрадиційні латинські вирази і термінологію. У примітках до передмови він залучає археографічні здобутки польської науки, аналізує публікації правових документів Речі Посполитої. Також М. Грушевський визначає джерельний потенціал таких місцевих документів для дослідження історії краю. На його думку, найбільше інформації вони містять щодо непривілейованої шляхти. Інтерес М. Грушевського до останньої пояснив М. Крикун¹⁵.

Отже, М. Грушевський вбачав витoki опозиційності Поділля до центральної влади Речі Посполитої в іншій історії руських земель, у збереженні протягом віків особливостей землеволодіння, управління, соціальної структури, традицій. По суті, три чинники вплинули на формування місцевої влади: наявність етнічного руського населення з власними традиціями, місцевої еліти та особливостей системи землеволодіння. З їх послабленням відбувається нівеляція автономних форм місцевої влади. Негативними факторами дослідник вважав наплив польського населення, втрату земель “тубільною” шляхтою та занепад її родів. Після цього відбувається “затуманення” польщиною місцевих особливостей самоврядування.

Хоча документи Барського староства й не були найкращим матеріалом для дослідження збереження особливостей давніх місцевих форм управління, бо воно рано потрапило під опіку центральної влади, але М. Грушевський навіть на цьому матеріалі зумів зробити висновки, що набули авторитетності при вирішенні цього питання в історіографії. У той же час саме на матеріалі Барського староства дослідник відстежив джерела формування іншого типу місцевої влади. На основі документів про утворення привілейованою польською шляхтою латифундій простежується послаблення центральної влади і посилення місцевої. І це вже нова сторінка в історії місцевої влади. Остання спирається вже не на автохтонну етнічну спільноту, а на особливості державної структури Речі Посполитої. Більш детально це питання розглянув М. Довнар-Запольський у передмові до 5-го тому частини 8-ї “Актив про українську адміністрацію XVI–XVII ст.”¹⁶. Він також досліджував історію української адміністрації, але на більш короткому часовому відтинку та на іншій території. Мова йде про ті самі уряди, що й у передмові М. Грушевського. Загалом про тісний зв’язок цих двох досліджень-передмов свідчать не лише часті посилення М. Довнар-Запольського на працю М. Грушевського, але й те, що він проминає ті питання, які були досліджені його попередником. Упорядник п’ятого тому детальніше розглядає функції кожної посади, звертаючи увагу на регіональні особливості тих самих урядів на Київщині й на Волині. Окрім історії української адміністрації, М. Довнар-Запольський досліджує також “її функції в період до земської реформи 1565 р.”¹⁷ та права і обов’язки її стосовно різних категорій населення. Він дотримується тієї ж думки, що й М. Грушевський, щодо джерел формування сільської влади на території України. Одним з них

¹⁵ Крикун М. Магістерська дисертація Михайла Грушевського.

¹⁶ АЮЗР. – К., 1907. – Ч. 8. – Т. 5: Акты об украинской администрации XVI–XVII в.в. – 717 с.

¹⁷ Там само – С. 44.

були сильні місцеві традиції самоврядування, сформовані ще у долитовську добу. Всі інші форми місцевого управління, принесені на українські землі, так чи інакше видозмінювалися під тиском місцевих традицій, набуваючи своєрідних форм. Іншим джерелом посилення місцевої влади була, на думку цих двох дослідників, сама політична система Речі Посполитої, що певним чином передбачала децентралізацію владних повноважень. Мова йшла, власне, й про провінційні сеймики як форму репрезентації місцевої влади.

Документам провінційних сеймиків присвячено три томи АЮЗР. Вони виходили з розривом майже у 20 років, тому їхні передмови є плідним матеріалом для формування уявлення про еволюцію дослідження провінційних сеймиків як форми репрезентації місцевої влади. Системного розгляду питання про їхнє походження, функції та історію на українській території зробило лише в передмові останнього, третього тому¹⁸. В ній І. Каманін зазначає, що провінційні сеймики спочатку не створювались як опозиційні осередки до центральної влади, а навпаки, були її частиною: “Вони не були провінційними установами, що завідували справами місцевого самоврядування. Навпаки, найголовніше значення їх було політичне; лад Польщі тісно пов’язував їх із сеймами, і головною їх діяльністю був вибір депутатів на сейми...”¹⁹.

Автор передмови подає історіографію питання, коли і як виникли провінційні сеймики. Оскільки воєводство (адміністративна одиниця) не мало постійного органу самоврядування, то провінційні сеймики, на думку І. Каманіна, окрім загальнополітичної ролі на місцях почали відігравати роль законодавчу та адміністративну. Значення сеймиків у різні періоди історії Речі Посполитої було неоднакове. У період безкоролів’я, а також в “епохи смут південно-руські воєводства виступали в ролі самостійних держав”²⁰. Саме тому, на думку І. Каманіна, як у загальній історії Польщі, так і в місцевій історії краю вони заслуговують на особливу увагу історика самі по собі, як з точки зору їх виникнення і розвитку, так і щодо їх організації (влаштування та функцій).

Така постановка питання суттєво відрізняється від запропонованої в передмовах до попередніх томів частини другої. Адже в передмовах М. Іванишева й М. Стороженка провінційні сеймики були цікаві лише з точки зору захисту ними “народності”, що зводилася в основному до православного віросповідання. Тому питання часу виникнення сеймиків, їхнього влаштування та функцій не цікавило авторів цих передмов. Оскільки І. Каманін вважав, що провінційні сеймики є важливим явищем самі по собі, то й усе дотичне до них, на його погляд, заслуговує на окреме дослідження. Тому у своїй передмові він розглянув досить широке коло питань.

Якщо простежити розвиток теми за трьома передмовами, то спостерігається саме така динаміка – посилення інтересу до провінційного сеймика як явища самодостатнього. Зокрема уже в передмові до другого тому розглядаються види сеймиків, хід засідань, спектр рішень, що на них приймався.

¹⁸ АЮЗР. – К., 1910. – Ч. 2. – Т. 3: Постановления провинциальных сеймиков Юго-Западной Руси в 1698–1726 гг. – 938 с.

¹⁹ Там само. – С. IV.

²⁰ Там само. – С. IX.

Поряд з питаннями сеймиків розглядалися особливості судочинства, правової системи та прав, за якими судилося населення.

Історичні передмови були важливою частиною археографічної роботи, адже за відсутності спеціальних археографічних передмов вони пояснювали критерії, за якими відбиралися документи, називали місце їх зберігання. Також історичні передмови пояснювали інколи й принципи подачі документів. Так, у виданнях, упорядником яких був М. Грушевський, зустрічається “пакетна” подача документів, коли під одним номером публікується не один документ, а декілька дотичних. М. Грушевського цікавила перш за все історія землеволодіння, тому у публікаціях документів Барського староства простежується історія того чи іншого землеволодіння, що інколи розтягується на декілька століть. Тому під одним порядковим номером можуть публікуватися документи різних епох. Цей же фактор впливає й на принципи укладання заголовків. У них означається зміст декількох документів, що часто, на перший погляд, нічим не пов’язані між собою. Так само вказуються й їхні дати, яких у заголовку може бути декілька. Аналогічна ситуація у томі 1-му частини 2-ї, де М. Іванишев, цікавлячись загалом перебігом судового процесу, вміщує декілька дотичних до справи документів, а також досить часто намагається охопити весь судовий процес від початку й до його завершення. Помітною особливістю передмов до трьох томів частини 2-ї, об’єднаних спільною назвою “Постанови провінційних сеймиків Південно-Західної Русі”, є те, що частка переказу змісту актів у них поступово зменшується, змінюючись аналітичними дослідженнями.

Попри те, що всі аналізовані видання (1-й–3-й т. частини 2-ї та 1-й, 2-й, 5-й т. частини 8-ї) видані в різні часи й мають різних упорядників, в них є дещо спільне, окрім вказаних тематичних сюжетів. Схожою в них є структура. Видання складаються, як правило, з історичної передмови, тексту самих документів, покажчиків та змісту. В кожному томі є свої структурні особливості та варіанти вказаних елементів. Так, том 1-й частини 2-ї має дві передмови – вступну М. Юзефовича, де окреслюється головна тематична лінія серії, та історичну передмову М. Іванишева “Зміст постанов дворянських провінційних сеймиків в Південно-західній Росії”. Також у цьому томі є додатки у вигляді “Алфавітного списку дворян”. Якщо порівнювати заголовки документів у тексті й у “змісті”, то невідповідності простежуються на рівні написання окремих слів з великої чи малої літери. Так, у текстовій частині заголовка документа № I надруковано “Землі Волинської”, а у змістовій – “землі Волинської”; у текстовій частині документа № X – “Православної релігії”, а у змістовій – “православної релігії” тощо. Загалом заголовки в цьому томі розлогі й змістовні. Інколи вони займають цілу сторінку (док. № XII, XIII). Структура заголовка стандартна. Вказується тип документа (універсал, каптурова постанова, брєве, інструкція тощо), викладається зміст документа, вказується дата. Цікавим є сам принцип вибору датування окремих документів. Так, у документі № I у тексті присутні чотири дати: 1569, 8 червня; 1569, 25 травня; 1569, 16 червня та 1569, 23 червня. Сам документ являє собою процес, що складається з принесення і пред’явлення в уряд гродський Луцький комісаром короля 8 червня 1569 р. універсалу Сигізмунда Августа,

Публікація документів з історії місцевої влади у виданнях Київської...

декларування самого універсалу 25 травня 1569 р., прийняття присяги місцевою шляхтою, рицарством, “княжатами, панятами і обивателями” 16 червня 1569 р. У заголовку обрано дату оголошення універсалу. Сам документ, як і його заголовок, складається з декількох етапів, процесів. Зокрема сам заголовок містить як універсал “Сигізмунда Августа про приєднання землі Волинської до корони Польської...”, так і наступні документи про дії “обивателів”, про їхню присягу або неявку до присяги.

Документи друкувалися мовою оригіналу. Переважно документи писані староукраїнською. Але трапляються й інші випадки. Так, досить багато документів написано старопольською із вкрапленнями староукраїнської у вигляді вступу, де, зокрема, розкриваються причини появи документа, і завершальної фрази, де зазначається, від кого надійшов у канцелярію документ і ким був вписаний до актової книги. Також у документах, писаних староукраїнською, трапляються вкраплення старопольської, напр., засвідчення осіб (док. № XXVII). Є документи, що повністю передаються латинською мовою (док. № V), а є такі, що лише частково передаються латиною (док. № XVIII). Є тексти повністю польськомовні. Такі тексти взяті упорядником з Житомирської гродської книги, тоді як у Володимирських і Луцьких книгах до 1654 р. зберігаються частини документа, писані староукраїнською (док. № XXXVII, XXXVIII). Саме таке різноманіття мов і їх поєднання в окремих документах вказує, що М. Іванишеву важливо було передати цей аспект таким, як він був в актових книгах. Тексти передаються за допомогою сучасної графіки літер та сучасної пунктуації. До збережених оригінальних рис документів належить наявність довгих речень, що інколи розтягуються майже на сторінку, збереження лексики оригіналу (“урожоний”, “уряд кгородский”, “коморник”), передача підписів, відсутність розбивки на абзаци окремих структурних елементів, і водночас там, де вона є, передається оригінальна розбивка тексту самого документа. Структура типових документів, зокрема сеймових інструкцій, передається стандартизовано (док. № VIII, XXXVIII). Тексти здебільшого друкуються без скорочень, деякі займають близько 20-ти сторінок (док. № XIII, XVI, XXI, XXVI).

Упорядник втручається в текст документа і обумовлює це певними позначками. Вони стосуються таких текстових ситуацій: пропуск у тексті, що позначається круглими дужками або трикрапкою. Інколи упорядник вставляє в дужки пропущене в тексті, але реставроване ним слово. Знак питання у дужках після певного слова у тексті, як правило, означає, що упорядник не розуміє його змісту, невпевнений у саме такому написанні або у правильноному прочитанні. Інколи упорядник пропонує власні варіанти написання незрозумілого слова або групи слів.

Приміток мало. Якщо вони зустрічаються, то є в основному підрядковими і вказують на стан документа: “кінець документа відсутній”. Досить змістовною є примітка до покажчика власних імен – вона пояснює принципи укладання покажчика. Деякі примітки зливаються з текстом документа, їх не одразу можна помітити; позначені словом “примітки”.

Публікацію документа супроводжує легенда. Місце її розташування – після публікації документа. Вона виділена курсивом; містить інформацію, з

якої актової книги взято документ, рік укладання книги, її інвентарний номер та сторінки, на яких розміщено документ. Місце збереження відсутнє, бо на початку серії обумовлено, що публікуються актові книги, які зберігаються в Київському центральному архіві. Хоча структура легенд кожного документа подібна, вона може мати й окремі варіанти. Так, описана вище структура найхарактерніша для легенд документів, взятих з гродських Володимирських книг. Цих документів у збірнику найбільше. На другому місці по кількості опублікованого матеріалу стоять Луцькі гродські книги. І тут структура легенд дещо змінюється. У деяких випадках завершує легенду не зазначення сторінок, а архівний номер документа. Легенди до актів, узятих з книг гродських Житомирських, також мають свою особливість. Вони є найкоротшими: назва книги, інвентарний номер, сторінка.

Через 20 років після виходу 1-го тому частини 2-ї виходить 2-й том. Продуктивним є простеження на прикладі однієї серії історії археографічного оформлення схожих документів. Упорядником т. 2 був М. Стороженко. За структурою це видання подібне до попереднього 1-го тому. Є історична передмова “Ставлення західноруських дворян другої половини XVII століття до станових і релігійних питань”. На відміну від 1-го тому (“Зміст постанов...”), цей том має у тематиці виразний акцент. Серед великої кількості питань, що обговорювалися на сеймиках, обрано дві проблеми. Релігійне питання було, на думку М. Стороженка, саме тим, що весь час вказувало на приналежність України до російського світу й на її інакший, відмінний характер у Речі Посполитій.

Окрім історичної передмови є текстова частина, покажчики власних імен і географічних назв, зміст. Останній є найповнішим з уміщених в усіх аналізованих виданнях АЮЗР, оскільки повністю відображає структуру видання. Тим самим недоліком, що й у 1-му томі, є відсутність археографічної передмови, в якій би було зазначено основні принципи видання. Хоча у примітці до іменного покажчика є вказівка на принцип його укладання. Натомість примітки, що могли б почасти компенсувати відсутність археографічної передмови, зустрічаються вкрай рідко.

До головних елементів археографічного оформлення належать заголовки, принципи передачі тексту, легенди, додатки та покажчики. Заголовки документів текстової і змістової частин видання збігаються. Збігаються навіть помилки, як-от збій у нумерації документів. Заголовки, як і у томі 1-му, відокремлені від текстів і набрані дрібнішим шрифтом. Їхня структура досить стандартна й аналогічна до т. 1. Вказується тип документа, дата і зміст. Як правило заголовки містять одну повну дату (вказується число, місяць і рік). Це дата впису документа до актової книги. Хоча трапляються випадки, коли вказується лише рік (док. № XVIII, XIX, XXXIV, XXXV), попри те, що в тексті документа вказано день і місяць (док. № XVIII, XIX). Також є заголовки, що містять декілька дат. Це не наступні чи дотичні документи, а такі, що стосуються безпосередньо самого факту, відтвореного у документі (зокрема скасування на сеймі якоїсь постанови, дату якої вказується, або включення в інструкцію додаткового документа, створеного раніше). Такий підхід відрізняється від запропонованого М. Іванишевим (коли з декількох дат

обиралась одна) та М. Грушевським. Останній зберігав дотичні до основної справи документи (її початок, документи, що впливали потім із самої справи або які мали певний стосунок до неї).

Заголовки, укладені М. Стороженком, досить детально і повно відображають зміст документа, що, безумовно, вплинуло на їхній розмір. Найпоширенішими є заголовки на третину сторінки. Коротких заголовків на 2-3 рядки досить мало, і вони стосуються переважно публікації фрагментів документа. Трапляються й дуже розлогі, більші, ніж на сторінку (док. № XIII, XVII). Як правило, вони відповідають величині документа. Так, заголовок документа № VIa займає два рядки, а текстова частина – 1,5 сторінки, тоді як заголовок док. № XVII займає 54 рядки і відповідає 24-м сторінкам опублікованого документа. В більшості випадків такі великі заголовки складені до текстів, взятих з Луцьких гродських книг.

Зміст заголовка залежить від змісту постанов. Якщо в документі № I зазначено лише два питання, що розглядалися на сеймику, то документ № II містить вже п'ять напрямків, а документ № XVII – близько двадцяти. У заголовках вживаються автентичні слова, що інколи є незрозумілими для пересічного читача: “індигенти” (док. № XII) “гиберна” (док. № XL) тощо. Ці слова вживаються без пояснення від упорядника. Також інколи вживаються латинські слова, що означають назву документа, усталений вислів тощо. Інколи у заголовку вставляються перекладені російською мовою цитати з документа (док. № LXI). У випадку док. № LXI заголовок повністю замінює текстову частину, коротко її переказуючи.

Щодо мови тексту. Основний текст подається польською мовою, але вступна частина і прикінцева – староукраїнською. Такі тексти в основному характерні для Володимирських і Луцьких гродських книг. І так само, як в т. 1-му частини 2-ї, зберігається відмінність між ними і текстами Житомирських гродських книг, що є повністю польськомовними. Хоча вже з 70-х років XVII ст. зменшується об'єм “руської” мови у текстовій частині Володимирських і Луцьких актів. Так, починаючи з документа № LXIX дедалі частіше трапляються випадки, коли вступ написано староукраїнською, а традиційне закінчення про впис до актової книги – вже польською мовою. У подальшому скорочення об'єму староукраїнська мова зазнає вже у вступі. З док. № XCIV скорочення вмісту української мови у документі перетворюється на сталу тенденцію. Така публікація, що відображає мовні процеси, є важливою для упорядника, оскільки підтверджує його тезу, викладену в передмові, про відмову руської еліти від своєї етнічної приналежності. Одним з її атрибутів була мова.

Тексти передаються сучасною для упорядника графікою із застосуванням сучасної пунктуації, але без розбивки від упорядника на абзаци. Польськомовний текст передається із вкрапленнями латини: “in nullo termino contra omnem juris publici...” (док. № I), “Reassumptio dawnych praw o religiey greckiey aby reassumowana byla y oney liberum exercitium we wszystkich miastach” (док. № LXXIII). У тексті збережено форми місцевої латини, яких латинські вирази набувають під впливом польської та української мови. Тексти не завжди публікуються повністю, і це ніде не застережено. На форму

такої публікації вказує заголовок “З інструкції...”, “З постанови...”, інколи на відсутність вступної чи прикінцевої частини вказує трикрапка (док. № XLIII, LXXXIV, LXXXVI, LXXXVII). Найбільше у формі фрагмента публікується інструкцій (близько 16-ти), а постанови – значно в меншій кількості. В одному випадку текст відсутній, його замінює акцентований заголовок: “В постановлении от 2 мая 1673 года черниговские дворяне выражают готовность грудью защищать «веру святую католическую, честь короля, права и вольности всей Речи Посполитой» *Книга грод. Владимирская 1673, № 1045, л. 1097, № 188*” (док. № LXI). Легенди досить короткі і за структурою схожі на ті, що й у томі 1 частини 2.

Останній том частини 2-ї вийшов у 1910 р.²¹. Його упорядником був І. Каманін. За структурою він аналогічний до двох попередніх, але історична передмова навіть за заголовком “Декілька слів про значення сеймикових постанов початку XVIII ст.” вказує на те, що основним об’єктом дослідження будуть самі сеймики. І дійсно, у цій серії це перше спеціалізоване дослідження, присвячене сеймикам як формі місцевого самоврядування. Археографічна передмова відсутня, попри те, що І. Каманін цікавився широким спектром питань, що стосуються зовнішнього вигляду документа. Заголовки до документів у текстовій і змістовій частині збігаються. У цьому виданні, як і в попередньому, спостерігається збій нумерації. Заголовки в більшості випадків достатньо повні й виконані за єдиним стандартом. До них входить назва документа, адресат, переказ змісту, дата. Особливо розлогими заголовки є до інструкцій послам, що вказує на підвищений інтерес упорядника до цього типу документів, і це має підтвердження у вигляді посилань передмови. Серед назв документів переважають “постанови”, також велика група “інструкцій”. Загалом різновидів документів не так багато. Окрім названих, ще зустрічаються “додаткові постанови”, “протести” та “витяги”. У заголовку є переказ змісту документа. Типовим є вказування додаткових дат, що зустрічаються у тексті документа або дотичних документів; детальний переказ змісту у вигляді перерахунку його окремих аспектів. Інколи переказується кожний пункт документа. Часто вказуються конкретні прізвища. Заголовок кожного документа має прикінцеву дату. Типовим є повне датування, тобто вказується число, місяць і рік.

У збірнику опубліковані в основному польськомовні тексти, частина з яких зберігала ще сліди староукраїнської мови у вигляді вступів і закінчень. Тексти розбиті на абзаци, присутня сучасна пунктуація та орфографія із збереженням тогочасної лексики. Окремо курсивом виділяється частина документа, що містить підписи. Частина текстів опублікована зі скороченнями. Легенди стандартні. У них вказується місце збереження документа, інвентарний номер актової книги без зазначення її назви, аркуш та номер документа.

Особливу увагу привертають примітки. Вони зустрічаються двох видів – підрядкові, розміщені внизу сторінки під рисою, і примітки, що розміщені одразу після тексту. Перші нумеруються за допомогою арабських цифр,

²¹ Там само.

другі позначаються словом “примітка”. Підрядкові примітки інформують в основному про те, що документ надрукований зі скороченням. Причиною скорочення головню є те, що інформація про подію, явище, особу тощо зустрічається у попередніх документах. І. Каманін вказує їх сторінки.

Примітки одразу після тексту, як правило, вводять дотичні до опублікованого документи з інших актових книг. І. Каманін у легенді вказує їхні вихідні дані. Таким чином, видання розширюється, охоплюючи ширше, ніж опубліковане, коло документів.

Підсумовуючи огляд археографічного оформлення частини 2-ї, можна зазначити, що поступово відбувається стандартизація оформлення заголовків, легенд. Передача текстів дедалі більше осучаснюється. Самі вони часто підлягають скороченню, внаслідок прагнення упорядників підвищити концентрацію інформативного потенціалу збірника за певною тематикою. Все активнішу роль починають відігравати примітки, куди виносяться інформація про роботу упорядника з документами, а також заголовки.

Частина восьма відкривається двома томами, підготовленими М. Грушевським. Вони об’єднані назвою “Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства...” і є одним цілим. Про це свідчить як передмова, що розпочинається в першому томі, продовжується в другому, так і хронологія розміщення документів (перший том охоплює документи XV–XVI ст., а другий XVII–XVIII ст.). Єдиною є структура цих двох томів. Так, перший том не містить покажчиків. Вони завершують другий том і є спільними для обох. У примітці до “Покажчика”, доданого до 1-го і 2-го томів 8-ї частини, зазначено, що в покажчиках позначено лише 2-й том, тоді як посилання на сторінки 1-го йдуть без вказівок на номер тому. У передмові до 1-го тому М. Грушевський наголосив, що ці два томи становлять єдине видання, тому не лише покажчики, але й додаткові матеріали, зокрема регести, що стосуються матеріалу, вміщеного в обох томах, опубліковано наприкінці 2-го тому, як і археографічні елементи видання (принципи передачі тексту, примітки, легенди тощо). Попри очевидну єдність, кожний том має окрему структуру, що складається з передмови, текстової частини, змісту. Окрім того, кожний том має й індивідуальні структурні особливості. Том 1-ї частини 8-ї містить передмови двох авторів: М. Владимирського-Буданова та М. Грушевського, а 2-й том, як уже зазначалося, містить іменний та географічний покажчик до обох томів, а також додатковий матеріал у вигляді регестів.

Проаналізуємо кожний елемент цього видання. Обидва томи містять передмову М. Грушевського. Це цілісне наукове дослідження, розбите на дві частини. В 1-му томі воно вміщене під заголовком “Замість вступу”, складається з декількох частин, кожна з яких має окрему назву. Дослідження супроводжує система посилань, що займає третину загального тексту передмови. За змістом підрядкові примітки групуються так: посилання на історіографію; посилання на документи, що вміщені як у самому збірнику, так і в інших виданнях; короткі підсумки наукових здобутків окремих наукових галузей (археології, етнографії, лінгвістики); аналіз джерел, їхньої достовірності й виявлення фальсифікатів.

Обидва томи не містять археографічної передмови. Окремі її елементи розкидані по всьому виданню. Так, у примітках до іменного та географічного покажчиків М. Грушевський пояснює принципи їх укладання. Основним принципом розміщення документів є хронологічний.

Особливістю текстової частини є те, що, окрім текстів документів, вміщені ще й регести у т. 2 під назвою “Регести і доповнення до актів Барського староства (XV–XVIII ст.)”. Це вказує на зростання наукової ваги такого типу видань історичних документів, що є досить новим для української археографії XIX ст.

Щодо заголовка. Для деяких видань АЮЗР була характерна невелика розбіжність між заголовками до документів у текстовій частині та тих, що подані були у “змісті”. Заголовки ж т. 1, 2 повністю збігаються у змістовій і текстовій частинах. Хоча в томі 1 у тексті йде збій нумерації документів, починаючи з док. № XLIV (у тексті XLV). Заголовки є репрезентативними і коротко передають зміст документа. Вони досить стислі порівняно з загальною практикою АЮЗР – практикою розлогих заголовків. Окремі з них складаються з декількох частин, що анонсують різні документи, між якими може пролягати століття. На перший погляд, інколи ці дві частини не пов’язані між собою, як, зокрема, заголовок документа № V у т. 1: “Жалувана грамота Владислава Ягайла шл. Лаврентію Цюлку і сину його Петру з Клодниць... на с. Гричківці й Шагутинці в повіті Калинецькому, Носківці – Брацлавському і Яроміївці – Бакотському... 4 травня 1431 р. Підтвердження короля Сигізмунда шл. Лазарю Карачовському, причому король зобов’язується повернути йому і ті села з вищезгаданих, що були віддані Петру Одровонжу 5 серпня 1511 р.”. Як бачимо, у двох частинах фігурують різні дійові особи. З’єднуючим елементом цих двох частин є право на власність землі. І це не поодинокий зразок заголовка, де згадуються різні особи різних часів, яких пов’язує між собою земельне питання. Останнє для М. Грушевського відіграло вирішальну роль, бо, як уже зазначалося, на його думку, із втратою земель місцевою елітою відбувався процес занепаду окремих елементів місцевого самоврядування. Власне, попередні документи під № I–IV дають можливість простежити долю географічних об’єктів. Це тематична підбірка документів, що ілюструє вищезгаданий процес. Вміщені у т. 1 і 2 частини 8-ї документи в основному стосуються права власності на землю: встановлюють, підтверджують, передають на основі спадкових прав або купівлі, за виступу, на певних умовах тощо. Всі вони стосуються локальної території – Барського староства.

Структура заголовків досить стандартна. У всіх вказується тип документа, адресат, повна дата (рік, місяць, число). В окремих випадках, як у док. № VI, т. 1, дата не вказується, але є пояснення М. Грушевського причини. Зміст заголовка відповідає концептуальному баченню М. Грушевського історії Барського староства. Так, окрім викладу суті справ, тут вказано географічні об’єкти, простежено історію зміни власності. Наявні вказівки на те, чи заселеною, чи пустельною була земля, особливі обставини зміни прав власності тощо. Власне, всі ці елементи набувають значення завдяки “Передмові” і є складовими загальної концепції М. Грушевського про історію

місцевого самоврядування, що тісно пов'язується з місцевою елітою, її земельною власністю, залюдненням краю, етнічним характером населення.

Заголовки часто містять іноземні слова, вміщені у дужках, що вказують на оригінальну форму написання прізвища, географічної назви, юридичного терміна в самому документі. Також М. Грушевський використовує окремі автентичні слова, не замінюючи на сучасні аналоги, що дає можливість відчувати колорит епохи.

Щодо принципів передачі текстів, то документи публікуються мовою оригіналів без перекладів. Хоча документи передаються за сучасними правилами письма, упорядник подекуди намагається передати характерні особливості, як, наприклад, вкраплення латинських виразів у польськомовному тексті. У примітках інколи намагається відтворити первісний вигляд тексту. До польськомовних текстів застосовувалися норми XIX ст. щодо передачі графіки літер та пунктуації. Серед структурних елементів тексту виокремлюється вступна частина, основний текст і завершальна. Хоча зустрічаються тексти без виокремлення цих частин (док. № IV т. 1, ч. 8). Публікація зберігає сліди роботи упорядника над текстом документа. Так, М. Грушевський заповнює деякі пропуски, наявні в оригіналі, за допомогою реконструйованих слів, про що окремо зазначається в підрядкових примітках. Відновлення здійснювалося на основі вивчення дотичних документів, їхньої лексики. Такі випадки у тексті означаються квадратними дужками. Ті слова, що упорядник не міг прочитати, означаються трикрапкою. Перший раз ці позначки пояснюються у підрядкових примітках, наступні випадки залишаються без пояснення. Тому, щоб зрозуміти ці аспекти, користувачу виданням необхідно послідовно, а не вибірково читати документи, оскільки пояснюється лише перше вживання редакційної позначки. Хоча щодо трикрапки, окрім пояснень на с. 24–25 т. 1, ще зустрічаються ремарки на с. 31 того ж тому. Окрім трикрапки є ще “- - -”. Різні позначки на різні ситуації. Так, “...” позначає ситуацію, коли археограф не зміг з якоїсь причини прочитати текст, а “- - -” означає наявність пропуску в оригіналі. Загалом вся робота редактора з текстом документа винесена у підрядкові примітки. Наприклад, інформація про наявні варіанти вміщеного тексту та їхні текстові особливості також розміщується у примітках, як і інші форми його публікації, зокрема регести. Підрядкові примітки охоплюють широкий спектр питань археографічного оформлення, дають уявлення про особливості текстологічної роботи М. Грушевського, тому розглянемо їх окремо, одразу після аналізу легенд.

Легенди в цьому виданні відіграють величезну роль. Вони розміщені одразу після тексту документа і виділені курсивом. На їхнє значення вказує розгорнута структура, що налічує понад 10 елементів. Перші 4 елементи присутні фактично у кожній легенді. Це назва документа, місце зберігання, номер документа та сторінки. Досить часто згадується стан оригіналу або копії документа. Також до окремих легенд М. Грушевський вносить відомості про: наявність схожого варіанта опублікованого документа з указівкою на основні розходження між ними; наступний після цього документ, що продовжує або пояснює попередній; матеріал, на якому написаний документ; наявність печатей та характеристика їхніх окремих елементів. Часто в легенді

вказуються не лише інші існуючі варіанти цього документа (т. 1, док. № XI) і місце їх зберігання з точними вихідними даними, наявність копій, але й підтверджувальні документи (т. 1, док. № XVIII), а також пов'язані сюжетно, єдиною правовою ситуацією. Це можуть бути документи, що одразу з'явилися після опублікованого, але трапляються й такі випадки, коли між документами пролягає велика часова відстань. Загалом легенда в цьому виданні є формою введення додаткових документів або варіантів опублікованих. Хоча документи в основному беруться з Коронної метрики, що зберігалася на той час в Головному варшавському архіві та архіві Міністерства юстиції Росії, через легенду упорядник вводить досить велику кількість інших документів, взятих зокрема з земської кременецької книги, що зберігалася в Київському центральному архіві. Легенда інколи містить пояснення щодо причин і обставин виникнення документа. Часто вживаються латинські терміни й вирази, що очевидно означували типову юридичну ситуацію, яка набула усталеної формули в тогочасних документах, або навпаки – якийсь особливий термін, що може тлумачитись по-різному.

“Матеріали для історії місцевого управління у зв'язку з історією стано-вої організації. Акти Барського староства” містять також примітки. Підрядкові примітки діляться на дві групи: до заголовка і до тексту документа. Зміст приміток, що стосуються заголовка, торкається в основному питання підстав, на основі яких упорядник встановлює дату, а також імен та прізвищ основних фігурантів справи. Інколи в підрядкові примітки до заголовків вводяться відомості, що зазвичай містить легенда, а саме – оригінал чи копію покладено в основу публікації.

Зміст підрядкових приміток до тексту документа торкається таких аспектів:

1. Упорядник подає свій варіант написання у тексті слова чи фрази.
2. Підтверджує, що саме так було написано в оригіналі.
3. Пояснення герба.
4. Стосується особливостей написання прізвищ.
5. Пояснення, на підставі чого упорядник заповнив прогалину в тексті.
6. Пояснюється пропуск у тексті документа і його позначення упорядником.
7. Інше написання слова у різних варіантах одного й того ж тексту.

Подібними до “Актів Барського староства” документами, що стосуються системи управління українськими землями в межах Речі Посполитої, є опубліковані в тій же 8-й серії у т. 5-му. Це “Акти про українську адміністрацію XVI–XVII ст.” (1907 р.). Структура видання подібна до тієї, що обрав М. Грушевський: розгорнута історична передмова у вигляді наукового дослідження, текст документів, доповнення, покажчики і зміст. М. Грушевський вмістив у доповненнях регести як форму публікації актового матеріалу. У 5-му томі доповнення – це додаткові документи і матеріали, опубліковані в основному у формі витягів, як “Виписка з розхідних записів...”, та зведених даних (“Список посадових осіб на Україні в першій половині XVII ст.”). Покажчики іменний і географічний не містять інформації про принципи їх укладання та скорочення. Особливістю “Змісту” є те, що у ньому не відображено назв

деяких матеріалів, що містяться у додатках. Є розходження і щодо нумерації документів у текстовій і змістовій частині. Документи публікуються під римськими цифрами, а у “Змісті” вони позначені арабськими. Текст заголовків за винятком невеликих деталей (вживання або невживання прийменників) в основній частині та у змісті збігається.

Структура заголовків досить стандартна. Найширший її варіант включає: назву документа, автора, кому він адресований, детальний виклад суті справи; наводяться інші дотичні до даної справи назви документів, дата і місце створення документа. Зустрічаються такі назви документів: лист, привілей, грамота, судовий вирок, записка, реєстр тощо. Найбільш поширеними є листи, причому зустрічається декілька їх підвидів. Заголовок досить змістовний, містить часто додаткову інформацію. Щодо датування, то найчастіше спостерігається точне датування, коли вказується рік, місяць, число. Але досить часто зустрічаються випадки приблизного датування: “серед актів 1551 року”. Заголовки від упорядника містять лексику тогочасних документів, що вносить до них колорит епохи. При всій своїй інформативності, заголовки не є дуже розлогими і значно стисліші у порівнянні з аналогічними у т. 1, 2 частини 8-ї.

Щодо передачі загального вигляду текстів документів, то структура текстів різна. Є документи з суцільними текстами (док. № 1), а є розбиті на частини (вступ, основна частина, завершення), і в цьому, очевидно, упорядник дотримувався оригіналів. Тексти подані сучасною російською графікою, а лексика наближена до сучасної, хоча, як зазначалося, певна кількість оригінальної живомовної лексики зберігалася. Пунктуація осучаснена, так, як і написання слів з великої і малої літер. Упорядник бере у дужки букви, слова, що в оригіналі з якоїсь причини відсутні або не читаються, але відповідних пояснень про це немає. У публікації документа в окремий абзац не виділено, але зазначається наявність печатки. Посторінкових приміток небагато, і в основному вони стосуються заголовків. Але зустрічаються примітки і до легенд, де головню вказується наявність подібних за змістом документів та їхні вихідні дані. Структура легенди складається з назви книги (з якої було взято документ), сторінки та архівного номера документа. Інколи упорядник вказує на дублікат документа (док. № 16).

Підсумовуючи, зазначимо, що в другій половині XIX ст. питання репрезентації місцевої влади актуалізувалося. На кінець XIX – початок XX ст. склалися основні структурні елементи та концепція цієї репрезентації. Зокрема утвердилася думка про чужорідність українського етносу і його автохтонних форм управління в межах Речі Посполитої. Тому історія місцевого самоврядування подавалася як боротьба зі спробами полонізації або протистояння їм. Також сформувався уявлення про глибоко етнічне коріння автохтонних форм місцевого самоврядування. Із зникненням впливу місцевих еліт через втрату землеволодіння зникає й своєрідність місцевого самоврядування. Автохтонні форми самоврядування прив’язувались до етнічного фактору. Вони зникають під впливом польської колонізації українських земель. В той же час наприкінці XIX ст. поглибилася цікавість до теми місцевих сеймиків як однієї зі складових системи державного управління Речі

Посполитої. Почалося вивчення їхніх функцій, повноважень, складу в різні періоди історії.

Сьогодні більшість з цих тез зазнає перегляду. Новітні тенденції у вітчизняній історіографії щодо трактування цього питання підсумувала Н. Яковенко²². Зокрема відхід етнічного фактору на другий план у розгляді питання збереження автохтонних форм самоврядування: старі форми могли наповнюватись новим змістом в результаті сплавлення в єдину цілісність різних етнічних груп; переосмислення “суті Речі Посполитої не як унітарної держави поляків, а як набутку кількох «політичних народів», що її замешкували та обстоювали власні корпоративні й регіональні пріоритети”²³. Зрештою, за словами Н. Яковенко, історія пізнього середньовіччя олюднюється. Відтак маємо справу не лише з абстрактними урядами, а й з конкретними людьми, що їх обіймали.

Якщо частина положень концепції про репрезентацію місцевої влади, сформованої у XIX ст., сьогодні переглядається, то самі видання часто лише набирають наукової ваги. Так, на думку В. Михайловського, видані документи Барського староства становлять джерельну базу для вивчення Західного Поділля²⁴. М. Крикун зазначає, що не лише опубліковані джерела, а й сама передмова (магістерська дисертація) до видання АЮЗР є цінною з точки зору джерел, оскільки там згадуються документи, що були втрачені архівосховищами. Таким чином вона набуває значення першоджерела²⁵.

Щодо археографії, то варто зауважити її особливість. Б. Ватуля відзначив певну хаотичність, притаманну актовій археографії України в другій половині XIX ст.²⁶. Попри існування загальних правил, вироблених центральними археографічними установами Російської імперії, в межах КАК існує практика досить довільного використання археографічного оформлення. Упорядник мав велику свободу у підборі матеріалу, його археографічному оформленні. І це певним чином суперечило не лише існуючим правилам, але й епосі позитивізму. В. Віндельбанд охарактеризував ранній позитивізм як досить авторитарну течію, зорієнтовану на жорстке упорядкування матеріалу й підпорядкування системі єдиних правил²⁷. За таких обставин свобода упорядника була недоречною. В Україні на той час, на нашу думку, панувала трохи інша дослідницька ситуація, що склалася під впливом живучості романтичних уявлень у середовищі українських істориків. Про присутність романтичної складової у світогляді, а отже, й у науковій діяльності М. Грушевського говорить О. Пріцак²⁸. Ретельний аналіз історіографічного й джерелознавчого

²² Яковенко Н. Імениті й безіменні на околиці Європи [Післямова] // Михайловський В. Еластична спільнота. – С. 324–327.

²³ Там само. – С. 325–326.

²⁴ Там само.

²⁵ Крикун М. Магістерська дисертація Михайла Грушевського. – С. 598.

²⁶ Ватуля Б. Развитие археографии на Украине в XIX и начале XX века: Дисс. ... канд. ист. н. – К., 1952. – 378 л.

²⁷ Виндельбанд В. От Канта до Ницше / Пер. с нем.; под ред. А. Введенского. – М., 1998. – С. 440.

²⁸ Пріцак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.; Кембрідж, 1991. – 80 с.

спадку українських істориків другої половини XIX – початку XX ст. дозволяє О. Богдашиній стверджувати про вплив романтизму як про особливість позитивістської моделі української історичної науки²⁹. Тому для з'ясування особливостей української археографії другої половини XIX ст. – початку XX ст. варто звернутися до романтичної установки про суб'єктивну природу речей, про творчу індивідуальність, що накладає відбиток на всі свої витвори³⁰. Тому й деякі археографічні проекти слід розглядати як цілісний авторський задум, а не як зібрання простих свідчень про минуле. Зрештою щодо української археографії часто досить складно виокремити спільні риси, тому інколи об'єктивніші результати дає її дослідження за окремими іменами археографів³¹. У цьому плані варто зазначити, що томи “Актив Барського староства” є цілісним явищем, в якому кожна частина (передмова, документи, примітки тощо) підпорядковуються авторському задуму М. Грушевського. Уявлення про історію не лише зумовлюють вибір матеріалу до збірки, а й накладають відбиток на археографічну частину. Для з'ясування авторського задуму упорядника важливими є передмови. Окремі з них – дуже промовисті. Так, у М. Іванишева всі, здавалося б, розрізнені матеріали документальної частини збірок поєднуються у передмові, що має характер судового процесу. Деякі риси уявлення про суб'єктивну природу археографічної публікації присутні в лекціях з джерелознавства В. Антоновича.

Щодо спільних рис археографічних частин розглянутих томів АЮЗР, то варто зазначити, що на кінець XIX ст. збільшуються і поглиблюються ті елементи, які відображають роботу упорядника з документом. Це заголовки, примітки й легенди. Посилюється увага до зовнішнього вигляду документа. Робляться спроби відтворити: підпис, печатки, матеріал, на якому написаний документ. Хоча словесна точність передачі текстів при публікації у даній статті не розглядалася, але варто згадати й про неї. Так, Я. Дашкевич³² та В. Кравченко³³ відзначили досить велику розбіжність при публікації оригіналів у серійних виданнях КАК. Це стосується окремих документів Литовської метрики. Хоча й тут є свої варіанти: кількість розбіжностей і коло питань, яких вони стосуються, різняться в різних томах.

Щодо історичних передмов, то з часом вони більше насичуються аналітикою. Окрім того, наприкінці XIX – на початку XX ст. тематика форм презентації місцевої влади почала розроблятися більш ґрунтовно в межах АЮЗР. Якщо ж охопити й “Памятники”, то можна зазначити, що ця тематика почала розроблятися лише в межах АЮЗР.

²⁹ Богдашина О. Позитивізм в історичній науці в Україні: сучасні образи класичної моделі історіописання // Позитивізм: рефлексії щодо класичної моделі історіописання: матеріали круглого столу (Харків, 29 листопада 2016 р.). – Х., 2016. – С. 7.

³⁰ Виндельбанд В. От Канта до Ницше. – С. 273.

³¹ Хмарський В. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. – Одеса, 2002. – 400 с.

³² Дашкевич Я. О достоверности публикации материалов Литовской метрики по данным описания Киевского замка 1552 г. // Исследования по истории Литовской метрики: Сб. науч. тр. – М., 1989. – Т. 1. – С. 158–185.

³³ Литовська Метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко. – К., 2005. – 599 с.

Оксана КОВАЛЬЧУК

Оксана Ковальчук (Київ). **Публікація документів з історії місцевої влади у виданнях Київської археографічної комісії**

Розглянуто становлення уявлень про форми місцевої влади у світлі народницької ідеології на сторінках періодичних видань Київської археографічної комісії. Об'єктом дослідження стали історичні передмови. Вони були структурними елементами видавничих проєктів, так само, як і заголовки, легенди, примітки, додатки, покажчики. У статті простежуються також зміни археографічного оформлення збірок документів про місцеве самоврядування, що відбулися протягом другої половини XIX ст.

Ключові слова: влада, місцеве самоврядування, археографія, передмова, заголовок, легенда, примітки.

Oksana Kovalchuk (Kyiv). **Documents on the History of Local Authorities in the Publications of the Kyiv Archeographic Commission**

The article considers the formation of ideas about the forms of local authority in the light of populist ideology in the publications of the Kyiv Archeographic Commission. The object of the study is the historical prefaces. They were structural elements of publishing projects such as titles, places of location, commentaries, appendices, and indexes. The article also traces the changes in the archeographic editing of the collections of documents on local self-government during the second half of the nineteenth century.

Keywords: authorities, local self-government, archeography, preface, title, place of location, comments.